

הזמן כמרכיב פואטי בשבח שבעל-פה

חיה בר-יצחק

אוניברסיטת חיפה

על-פי ההבחנה שהציע דן בן-עמוס בין ז'אנרים אנליטיים וקטגוריות אתניות¹, ניתן להתייחס למונח 'שבח' כאל קטגוריה אתנית יהודית, מונח שכונה במחקר הבינלאומי (הקטגוריה האנליטית) – 'אגדת קדושים' (באנגלית *saints' legend*, בגרמנית *legende*). המונח גזור מן המילה הלטינית *legenda*, היינו מה שכונה בכנסייה הנוצרית מעשי ניסים או מעשי הקדוש (Clarke 1963, 47). אף שהשימוש במונח הבינלאומי 'אגדת קדושים' מדגיש את הקשר של הסוגה היהודית לז'אנר האנליטי האוניברסאלי, בחרתי להשתמש כאן במונח היהודי-מסורתי 'שבח', המקובל בחברה היהודית, כדי להבחין בינו לבין המסורת הנוצרית-כנסייתית. עם זאת, ראוי לציין שהמושגים 'שבח', כמו גם 'ספרות השבחים', כוללים גם את הספרות שבעל-פה וגם את הספרות העממית שזכתה לעריכה ושפורסמה בספרים.²

הסיפורים המשמשים אותי כבסיס לדיון שמורים בארכיון הסיפור העממי בישראל ע"ש דב נוי (אסע"י), וחלקם נרשמו על-ידי במסגרות שונות. על-פי הממצאים של פרויקט המחקר "סיפור העם היהודי – מחקר משווה ממוחשב",³ זוהו 993 סיפורים מן המסורת היהודית המשתייכים לז'אנר של אגדות שבח. המספר הגדול ביותר של סיפורים הוא ממרוק (497 סיפורים), מתימן (188 סיפורים) ומפולין (121 סיפורים).⁴

- 1 דן בן-עמוס, "קטגוריות אנליטיות וז'אנרים אתניים", הספרות 20 (1975), עמ' 136–147.
- 2 על ההבחנה בין 'שבח' ל'ספרות השבחים' בכל הקשור לסיפורים שפורסמו בכתב ראו: יוסף דן, "לתולדותיה של 'ספרות השבחים'", מחקרי ירושלים בפולקלור היהודי א (תשמ"ה), עמ' 82; הנ"ל, הסיפור החסידי, ירושלים: כתר, תשל"ה, עמ' 189. בקשר בין סיפורת פולקלורית שבעל-פה לזו שבכתב עסקתי בעבר. ראו למשל: חיה בר-יצחק, 'אגדת קדושים' כז'אנר בספרות העממית היהודית (על-פי מדגם סיפורים על הבעש"ט, ר' חיים פינטו ור' שלם שבזי), עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 1987, עמ' 16–1.
- 3 הפרויקט בניהולי מומן על-ידי האקדמיה הלאומית (הקרן למחקר בסיסי), והשתתפו בו ד"ר עידית פינטל-גנסברג, ד"ר חיה מילוא, ד"ר צפי זבה-אלרן וגב' רזלנדר דעים.
- 4 ייתכן והסיבה לכך קשורה בעובדה שבמסגרת עבודת הדוקטור שלי רשמתי אגדות קדושים על שלוש דמויות של עדות אלה. הסיפורים שמורים כיום באסע"י. בכל מקרה יש להתייחס אל החומר המצוי בארכיון כמשקף את מה שנרשם ונשמר בו, ולא דווקא כמשקף את המציאות בשטח.

השבח הוא תת-סוגה של אגדת קודש. במרכזו עומדת דמות המקודשת על-ידי החברה המספרת, ומבחינה זו הדמות היא המרכיב הפואטי המרכזי של הסוגה.⁵ השבח הופך את הגיבור לאובייקט הערצה, הזדהות וחיבור, ובכך מחזק את הערכים והנורמות המקודשים באותה חברה. במאמר זה אתמקד במרכיב פואטי מרכזי אחר של הסוגה – הזמן. הדיון מסתמך על ממצאים קודמים שלי בנושא זה,⁶ תוך התבססות על סיפורי שבח נוספים שזוהו באסעי⁷ (ראו לעיל).

מהות הזמן בז'אנר

מהות הזמן בסיפורת העממית נדונה כבר על-ידי יוזן⁸ וכן על-ידי⁹; הצבעתי על קיומם של שלושה סוגי זמן: זמן מיתי, זמן אנושי וזמן על-טבעי, ועל הזיקה ביניהם לבין הז'אנרים השונים בסיפורת העממית.

הזמן המיתי הוא זמן הבריאה וההתהוות של הזמן האנושי, וכשזה נברא, פוסק הזמן המיתי להתקיים. יונינה גרבר-טלמון, שחקרה את הזמן במיתוסים קמאיים, מציינת כי בעיית מקור הסדר הזמני היא הבעיה הקוסמולוגית העיקרית במיתוסים. שכחים בהם סיפורים על מחזור היום והלילה, על מחזור העונות ועל מעגל החיים והמוות.¹⁰

סימן היכר לגיבורי העידן המיתי היא שליטתם בזמן. בכוחם להקפיד או להחישו. סדר הזמנים אינו קבוע עדיין, ובשעת הצורך יכול הגיבור להפך את רצף העונות או את מתכונת היום והלילה על-ידי עיכוב מרוצת השמש או הירח.

אך לא רק בכך מתבטאת שליטתם של גיבורי המיתוס בזמן. שליטה זו מתבטאת בעיקר בעובדת היותם מופקעים ממעגל המוות. כאשר מגיעים גיבורי המיתוס לגיל מסוים נפסק מהלך התפתחותם, והם הופכים בני-בלי-זמן.

5 בדמות כאלמנט פואטי של הסוגה דנתי בהרחבה בשני מאמרים: חיה בריצחק, "הדמות כאלמנט עלילתי בסיפור העממי", דפים למחקר בספרות 7 (1990), עמ' 277-292; Haya Bar-Itzhak, "Modes of Characterization in Religious Narrative: Jewish Folk Legend about Miracle Worker of Rabbis", *Journal of Folklore Research* 27 (1990), pp. 205-230.

6 דיון מוקדם יותר בנושא הזמן והמרחב כמרכיבים פואטיים ראו: חיה בריצחק, מרחב וזמן ב'אגדת קדושים' (ע"פ מדרג מ"שבחי הבעש"ט), עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, תשל"ט. דיון במרכיבים אלה בסוגה שבעל-פה ראו: חיה בריצחק, 'אגדת קדושים' (לעיל, הערה 2).

7 Heda Jason, *Ethnopoetry: Form, Content, Function*, Linguistica Biblica Bonn, Bonn 1977.

8 חיה בריצחק, מרחב וזמן ב'אגדת קדושים' (לעיל, הערה 6), עמ' 72-81; הנ"ל, "דרכי אפיון של אגדת קודש בסיפורת העממית של יהודי המזרח", מחקרים בספרות יהודי המזרח, חיפה 1981, עמ' 1-23; הנ"ל, "מרחב וזמן באגדת קדושים של יהודי תימן", בתוך: שלום בן סעדיה גמליאל, שמעון אביזמר ומישאל כספי (עורכים), ארצות תימן: שערים בארצות תימן, לשון היסטוריה וחברה, חקרי ספרות, תרבות חמרית, מכון שלום לשבטי ישראל, ירושלים: 1984, עמ' 311-319.

9 יונינה גרבר-טלמון, "הזמן במיתוס הפרימיטיבי", עיון ב, חוב' ד' (תשי"ב), עמ' 201-214.

הזמן המיתי מצטיין בכך שהוא קובע את חוקו של הזמן שיבוא אחריו. לכן כל השתלשלות מקרים רגילה, עקב היותה בראשית הזמן, מופקעת מן העידן המיתי וממשיכה לפעול גם אחריו. הזמן המיתי הוא ההופך את החד-פעמי לרב-פעמי.

יזון מציינת כי בן זוגו של הזמן המיתי הוא הזמן של אחרית הימים. בזמן זה שוב פוסקים חוקי הזמן האנושי להתקיים. הזמן נעצר. תקופה זו עומדת ובלתי יוצרת, ובכך היא הפוכה בצורה סימטרית מן התקופה המיתית הפעילה והיוצרת את הזמן האנושי.

אגדות שבח יהודיות אינן מתרחשות בראשית הבריאה, ובמובן זה אין לחפש בהן את קיומו של הזמן המיתי. עם זאת, קיימת בדמויות הקדושים איכות מיתית המתקשרת לזמן. הקדושים אמנם מתים, ואולם הם ממשיכים לפעול, להושיע מצרה, ולהתגלות למאמינים בהם גם אחרי מותם. קיימת כאן הפקעה ממעגל הזמן, המקרבת את דמויות הקדושים אל גיבורי המיתוס. יסוד נוסף של שליטת הקדושים היהודיים בזמן, המקנה להם איכות מיתית, מתגלה בסיפורי המוות. אמנם סיפורים אודות מותם אינם רבים, אך הם משקפים אלמנט של שליטה בזמן בכך שהקדוש יודע את יום מותו.

גם היכולת לקפיצת הדרך של הדמויות המקודשות מהווה שליטה בזמן ומקרבת את הקדושים לדמויות מיתיות, אף כי יכולת זו קיימת בסיפורת העממית גם בדמויות העל-טבעיות המקודשות וגם בדמויות הדמוניות¹⁰ (שדים מסוגלים לקפיצת הדרך), ובכך אלמנט זה מקשר את דמות הקדוש גם לזמן העל-טבעי, ועל כך להלן.

להוציא סיפורים בודדים, מתרחשים סיפורי השבח בזמן האנושי הריאליסטי. זהו זמן המתקדם בקצב קבוע שנברא בתקופה המיתית, והוא חל על כל היצורים הטבעיים ומשייכם למעגל הלידה והמוות. זמן זה יכול להיתפס כזמן היסטורי כרונולוגי, היינו, כל מאורע מתרחש בשורת זמנים ההולכים ומתרחקים ממנו, אך הוא יכול להיתפס באופן מחזורי. אליאדה כינה תפיסה זו אצל האדם הקמאי "הצמא לקדושה ונוסטלגיה להיות".¹¹ אליאדה מתייחס למחזור השנה ולחג של האדם הקמאי. תקופת הבריאה היא תקופה של שלמות, טוהר וחוזק. החג, בהיותו מחזורי, מכיל תמיד מאורע מתקופת הבריאה, מעין חיקוי מעשי האל. במעשה החג, המהווה החייאה של מעשה הבריאה, מתאחד האדם עם זמן ההיווצרות. כל מה שעושה האדם בחג נעשה על-פי מודל מיתי, ולכן אווירת החג רוויה קדושה. האדם חש כי הוא נהיה בן זמנו של האל. זוהי צלילה לתוך הזמן הנצחי המבטאת שאיפה לשלמות ההווה, לקרבה לאל ולאחר זמן ההיווצרות עם מעשה ההיווצרות. מכאן גם התפיסה כי יש זמן המתאים לכל פעולה ופעולה, וכי הזמן שבו מתבצעת הפעולה הוא הקובע את סיכויי הצלחתה. לכל דבר יש שעה הולמת ובלתי הולמת, והזמן יכול לסייע לדברים המתרחשים בו או לדחותם.¹²

10 דיון באגדת שדים כתת ז'אנר של אגדת קודש ראו: בריצחק, 1981 (לעיל, הערה 8).

11 Mircea Eliade, *Images and Symbols*, New-York: Sheed & Ward, 1969, pp. 85-95

12 גרבר-טלמון (לעיל, הערה 9), עמ' 125.

התפיסה המחזורית של הזמן מקנה לו איכות מיוחדת. גם בחג היהודי שב האדם למאורע הראשון שהוליד אותו, אף כי מדובר במאורע היסטורי. ביום השבת ממשיך לפעול המודל המיתי, המתבטא בחיקוי מעשה האל ששבת בתום בריאת העולם. גם הזמן במחזור החיים מקבל איכות מיוחדת; האדם מציין מדי שנה את ימי ההולדת, החתונה, ולהבדיל – את ימי הזיכרון.

המושגים המשמשים לתיאור הזמן בסיפורים הם מושגי הזמן האנושי, אם באפיון ישיר – בציון יום, שבוע, חודש, שנה וכד' – ואם באפיון עקיף, כגון שלזוג נולדו בנים ובני בנים, דבר המצביע על חילופו של הזמן.

אולם זמן הפעולה בשבח הוא בעיקרו הזמן האיכותי (וראו להלן). בחירה בזמן האיכותי כזמן פעולה מבטאת את הזיקה בין הז'אנר לבין זמן הנתפס כזמן מקודש, אך גם משרתת את אמנות הסיפור, ביוצרה דרמטיזציה בעלילה הסיפורית.

הסוג הנוסף המצוי בסיפורים הוא הזמן העל-טבעי. זהו זמן שאינו מתקדם כלל או שהוא מתקדם באיטיות ביחס לזמן האנושי, ולכן נראה לנו כעומד. ברוב סיפורי השבח אין זה זמן שבו מתרחשת עלילת הסיפור, אך קיומו נרמז ומוסק בגלל הופעתן של הדמויות העל-טבעיות המקודשות, קרי האל והפמליה של מעלה. קיומו של זמן זה וביטוייו מצויים בקצב חייהן. הן אינן מזדקנות, והסיפור רואה אותן כבנות גיל קבוע או כחסרות גיל. מובן גם כי מעגל החיים-מוות אינו תופס לגביהן. הדבר נכון גם כשהן נכנסות למרחב שבו שולט הזמן האנושי.

כאמור, בין סיפורי השבח יש מספר סיפורים שבהם מופיעים יצורים על-טבעיים שדיים. באחד הסיפורים נרמזים תהליכי הגדילה של השדים (האב השד מבקש מר' חיים פינטו שילמד את בנו לקראת טקס בר-המצווה), אך גם חייהם אינם מתוארים כמתנהלים על-פי קצב הזמן האנושי ותהליכי הזדקנות אינם מתוארים בהם. מבגרותם נתפסים השדים כבני גיל קבוע. הופעתם של השדים היא בלילה, זמן איכותי המתקשר בחשיבה העממית לשדים, וגם בכך מובע השוני בין זמנם לבין הזמן האנושי.

אלמנט נוסף המשמש ביטוי לזמן העל-טבעי מצוי בתכונות הקדושים. כאמור, הם יכולים לגרום לטרנספורמציה באדם ובבעלי-חיים, במרחב ובזמן (קפיצת הדרך). הטרנספורמציה בבעלי-חיים ואף באדם היא לעתים המתה או החייאה, היינו הפסקת הקיום בזמן ושיבה אל הקיום בו. זהו ביטוי לשליטה בזמן, כמו גם קפיצת הדרך, המהווה מעבר במרחב ברגע אחד של זמן, בעוד שלבשר ודם רגיל נדרש לכך פרק זמן ארוך מאוד. זהו ביטוי לחריגה של הקדוש מן הזמן האנושי ולשליטתו בו. כך, באמצעות אלמנט הזמן, מתאפיינת הדמות המקודשת כדמות שעל אף היותה אנושית, היא מתקרבת כבר בחייה לדמויות העל-טבעיות בדרך תפקודה.

בסיפורים מעטים בלבד מתרחשת העלילה בזמן על-טבעי. במקרה זה המרחב שבו מתרחשת העלילה הוא המרחב העליון והדמויות הפועלות הן דמויות על-טבעיות, הקב"ה והפמליה של מעלה. מכאן ניתן להסיק כי בסיפור השבח סוג המרחב נושא עמו את זמנו שלו.

הזמן המסופר וזמן הפרפורמנס¹³ בשבח

בספרות הכתובה הסוגיה המרכזית הנבחנת בכל הקשור בזמן הוא היחס בין הזמן המסופר (זמן העוטף את העלילה) לזמן הסיפור (הזמן החיצוני שאורכת הקריאה).¹⁴ בעבר הצעתי את המושג 'זמן פרפורמנס' בספרות שבעל-פה כמושג מחליף ל'זמן סיפור' בספרות כתובה. זהו זמן הניתן למדידה אובייקטיבית כאשר המספר מבצע את הסיפור לפני קהל מאזינים, והוא משותף לכלל המאזינים לסיפור. זאת לעומת זמן הסיפור בספרות כתובה, השונה מאדם לאדם.

אמנם לגבי סיפורים השמורים בארכיון ושלא הוקלטו קיים צורך בשחזור זמן הפרפורמנס, אך ניתן בכל זאת להכליל ולקבוע שזמן הפרפורמנס של סיפורי שבח אינו אחיד. הוא נע בין זמן פרפורמנס קצר ביותר של כשתי דקות (אסע"י 14503) ועד זמן פרפורמנס ארוך ביותר, של כעשרים דקות (אסע"י 6364).

בחינת זמן הפרפורמנס בהתאם לעדת המוצא מצביעה על כך שבקרב מספרים יוצאי מזרח אירופה הוא ארוך יותר מאשר בקרב יוצאי אסיה ואפריקה.¹⁵ דבר זה תומך בממצאים מוקדמים יותר שלי בנושא זה.

בחינת הזמן המסופר באגדות שבח מצביעה על כך שהסוגה מתאפיינת בזמן מסופר קצר יחסית, שעות עד ימים, ואולם יש סיפורים שהזמן המסופר בהם משתרע על פני שנה ואף שנים. שלוש מסקנות ברורות עולות מבדיקת נושא זה:

- (1) אין אחידות מובהקת של הזמן המסופר בסיפורי שבח.
- (2) זמן הפרפורמנס לעולם קצר מן הזמן המסופר בסיפורי הז'אנר.
- (3) גם הזמן המסופר (כמו זמן הפרפורמנס) בסיפורים מפי מספרים ממזרח אירופה ארוך יותר מאשר בסיפורים מפי מספרים יוצאי אסיה ואפריקה. מבחינה זו נוכל לקבוע שלפנינו מאפיין תרבותי-אתני של סוגת השבח.

זמן מסופר וזמן פעולה

אם הזמן המסופר נמדד מן האירוע הראשון בעלילה ועד האירוע האחרון בה, מובן מאליו שלא כל הזמן המסופר מדווח בטקסט הסיפורי. בתהליך היצירה קיים תהליך של סלקציה, שעל פיו

13 אני משתמשת כאן במושג הלועזי Performance, כי לעניות דעתי התרגום 'ביצוע' או 'מופע' אינם מעבירים את המכלול שמכיל המושג הלועזי. נושא הפרפורמנס זכה לדיון נרחב במחקר הפולקלוריסטי החל משנות השבעים של המאה העשרים. דיון מעניין בפרפורמנס מאספיקט אחר ראו למשל: תמר אלכסנדר ומיכל גוברין, "קווים להגדרת אמנות ההצגה של המספר העממי", עתון 77 (1985), עמ' 61-60, 51-45.

14 מה שכוונה על-ידי מולר 'Erzahlte zeit' ו-'Erzahlzeit'.

15 עם זאת, גם בין סיפורי השבח של יוצאי מזרח אירופה מצויים סיפורים שזמן הפרפורמנס שלהם קצר יחסית.

מחליט המספר (או היוצר בספרות כתובה) להביא רק מאורעות מסוימים מכלל הזמן המסופר. את הזמן הזה מכנה דולזל זמן פעולה (action time).¹⁶ על חילופו של הזמן המסופר שאינו זוכה לדיווח¹⁷ באמצעות פעולה ניתן להסיק מהבאתו של האירוע העוקב. מה שעשוי להבהיר את מבנה הזמן בסוגת השבח הוא היחס שבין הזמן המסופר לזמן הפעולה, במושגיו של דולזל, או בין הזמן המסופר לזמן המדווח, במושגיו של ניקולאסן. למעשה, מדובר כאן ביחס שבין משך סיפור המעשה לבין אורך הטקסט המוקדש לו. לצורך הבהרת הדברים נעניין בסיפורים הבאים:

אסע"י 13006

לר' שלום שבזי הייתה בת יפהפייה. יום אחד קרא מלך תימן לר' שלום שבזי ואמר לו: "אתה כמלך אצל בני עמך ואני מלך בארצי בוא ונשתדך בינינו. בני יישא את בתך לאישה". אמר לו ר' שלום שבזי: "אתה יודע שיש הבדל בינינו וכי דבר זה לא ייתכן". אמר לו המלך: "גזירה היא מאיתי, ואתה מוכרח למלאותה. שאם לא כן, רע ומר יהיה גורל עמך במדינתי, והדבר צריך להיעשות מיד!" חזר ר' שלום שבזי נדכא ועצוב לביתו. הלביש את בתו בגדי כלה ואמר לה: "בתי הטובה והכשרה, מוביל אני אותך היום לחתונתך". שאלה הבת: "אבא, מיהו החתן?" אמר לה אביה: "בתי, אחר כך תראי". הוא הביאה אל חצר ארמון המלך, וכאשר יצא המלך עם בנו כדי להובילם לנישואים, והבת ראתה מיהו החתן, צעקה: "אבי, טוב לי המוות מהחיים!" רבי שלום שבזי מלמל פסוק מסוים והבת נפלה ומתה בטהרה.

בסיפור זה קיימת זהות בין הזמן המסופר לזמן המדווח, ולכן היחס בין שניהם יהיה 100%. הזמן המסופר הוא יום אחד והוא גם הזמן המדווח. מדווחות בסיפור הפעולות של אותו היום: הזמנת שבזי, צו המלך, סירוב שבזי, התעקשות המלך על ביצוע החתונה מיד, שיבת שבזי הביתה, שיחתו עם בתו, בואם לארמון המלך, זיהוי החתן, דברי הבת ומותה. בהיות הזמן המדווח (זמן הפעולה) זהה לזמן המסופר וקצר יחסית, הרי כל הפעולות מתרחשות בו, ובכך נוצר יום עמוס-פעולה, היוצר תחושה של דרמטיות ואינטנסיביות. בניגוד לסיפור זה, שבו הזמן המסופר קצר וזהה לזמן המדווח, נעניין באסע"י 1957:

Lubomir Doležel, "A Scheme of Narrative Time", in L. Metejka and I. R. Titanik (eds.), *Semiotics of Art, Prague School Contribution*, MIT Press, Cambridge, MA and London (1976), pp. 209-217. 16

W.F.H.Nicolaisen, "The Structure of Time in the Folktale", in Calame-Griaule G. and Gorog-Kardy V. (eds), *Le conte: pourquoi? comment?*, Centre national de la recherche scientifique, Paris 1984. 17

במסע ממסעותיו סר הבעש"ט לאכסניה בכפר אחד לנוח שם. לעת ערב הגיעו לאותה האכסניה מחותנים עם חתן וכלה וקרוביהם וחגגו שם כל הלילה. הבעש"ט ותלמידיו לא השתתפו בחתונה זו אלא התייחדו בחדרם. בבוקר השכימו ויצאו לשווח בין האילנות. אותה שעה יצאו גם המחותרנים עם החתן והכלה כדי לנסוע למקום שבאו משם. עמדה צפור על ענף וצייצה מול החתן והכלה. פנה הבעש"ט לתלמידיו ושאל: "היודעים אתם מה ציפור זו אומרת להם? 'לאלה תחלק הארץ'". לא הבינו התלמידים את פשר הדברים ולא העזו לשאול.

יצאו שנים רבות, והזוג הזה הוליד בנים ובני בנים. משהזקין האיש גמר בליבו לעלות לארץ ישראל. אך אשתו התעקשה, ובשום פנים לא הסכימה לכך. תבעה האיש לדין תורה. פסק בית הדין: הואיל והיא מעכבת את עלייתו, עליה לקבל גט פיטורין. וכך היה. היא נשארה בחוץ לארץ והוא עלה לארץ אבות. כשהגיעה השמועה על הגט לתלמידי הבעש"ט, נזכרו בדברי רבם וירדו לסוף דעתו, הן רבם אמר אז: 'לאלה תחלק הארץ', כלומר, ארץ ישראל עתידה לחלק את בני הזוג שנישאו אז בכפר ולהפריד ביניהם.

ואמנם ראה האיש עוד ימים רבים טובים בארץ הקודש.

אם נתייחס למשפט האחרון כאל נוסחת סיום בלבד, הרי הזמן המסופר, עוטף העלילה, הוא כארבעים ושתיים שנה. ההיסק מבוסס על אפיון זמן עקיף: ראשית העלילה בחתונת בני הזוג, והרי 'בן שמונה עשרה לחופה', והסיום הוא 'משהזקין האיש', והלא כדברי יהודה בן תימא 'בן ששים לזקנה' (אבות, ה כא). מובן שקיים כאן גם סיוע באפיון זמן ישיר (אך לא מוגדר), 'יצאו שנים רבות', ובאפיון עקיף נוסף, הולדת בנים ובני בנים.

לעומת הזמן המסופר הממושך, הזמן המדווח קצר הרבה יותר: (1) היום בו מגיעים הבעש"ט ותלמידיו לאכסניה, תוך ציון הערב שבו מגיעים המחותרנים והלילה בו נחגגת החתונה. (2) הבוקר שבו שומע הבעש"ט את הציפור. (3) היום בו החליט האיש על עלייתו לארץ-ישראל וסירובה של אשתו. (4) יום קיום דין התורה. (5) יום עלייתו של האיש לארץ-ישראל. (6) היום שבו מגיעה הבשורה לתלמידי הבעש"ט. כלומר, לכל היותר מדובר על זמן מדווח של שישה ימים. במקרה זה חלקו של הזמן המדווח מתוך הזמן המסופר הוא 0.039%. הנוסחה המשמשת אותנו לקביעת חלקו של הזמן המדווח מתוך הזמן המסופר היא:

$$100 \times \frac{\text{הזמן המדווח}}{\text{הזמן המסופר}} \quad (\text{זמן הפעולה})$$

הזמן המסופר

בחינת היחס בין הזמן המסופר לזמן המדווח בסיפורי השבח מעלה את המסקנה שחלקו של הזמן המדווח יורד ככל שהזמן המסופר ארוך יותר, אך כיוון שהסוגה נוטה לזמן מסופר קצר יחסית (שעות עד ימים), חלקו של הזמן המדווח בזמן המסופר בסיפורי הסוגה גבוה יחסית.

זמן הפעולה כזמן איכותי

מהו סוג הזמן הנבחר על-ידי מספרי השבח להיות זמן פעולה (זמן מדווח)? בדיקת הסיפורים העלתה שזמן זה הוא מה שניתן לכנות זמן איכותי. כאמור, אף שהזמן האנושי הוא בר-מדירה (ולכן אלמנט כמותי), האדם אינו תופס את הזמן ככמות בלבד, אלא מעניק משמעות מיוחדת לפרקי זמן מסוימים, ובכך מציב אותם איכותית כנגד פרקי זמן אחרים.

בדיקת זמן הפעולה תמכה לחלוטין בממצאים שעלו בעבר מבדיקת סיפורים אודות הבעש"ט, ר' חיים פינטו ור' שלם שבזי, היינו, שהמספרים אכן בוחרים למקם את הפעולה הסיפורית בזמן איכותי – זמנים של חגים ומועדים וזמני המעבר במחזור החיים – לידה וברית מילה, התבגרות ובר-מצווה, נישואים וחתונה, מוות והטקסים הכרוכים בו. זמנים נוספים שבהם ממוקמת הפעולה הם זמנים טעונים בחיי הפרט והחברה היהודית – גזרות ופורענויות כימים של סבל, וניסיונות גאולה כמילוי של משאלה מרכזית בחיי הציבור היהודי. ממצאים אלה בנוגע לזמן הפעולה מצביעים על כך שהסוגה היא סוגה דתית עממית מובהקת, המדגישה את זמני החג, המועד והתפילה, את זמני הטקסים במחזור החיים ואת הזמנים המרכזיים בחיי החברה היהודית, המבטאים את פחדיה (גזרות ופורענויות) ואת משאלתה – הגאולה.

מן הראוי לציין שהבחירה בזמן איכותי כזמן פעולה משרתת את אמנות הסיפור בכך שהיא יוצרת דרמטיזציה בעלילה הסיפורית. כך למשל מחסור בכסף הוא דבר חמור, אך כשמדובר במחסור בו בערב פסח, הדבר חמור שבעתיים.

זמן מורחב, זמן מכווץ ופסיחה

בספרות בכלל, היחס האפשרי בין משך סיפור המעשה לטקסט המוקדש לו הוא אחד משלוש אפשרויות: (1) קטע קצר בטקסט מוקדש לפרק זמן ארוך בסיפור המעשה. במקרה זה פרק זמן מתוך סיפור המעשה נדחס ומכווץ לכמה קווים עיקריים בקטע קצר יחסית בטקסט, ואז ניתן לדבר על כיווץ הזמן המסופר או על-פי שימוש באלמנט מקצבי, האצה¹⁸; (2) קטע ארוך בטקסט מוקדש לפרק זמן קצר בסיפור המעשה. במקרה זה ניתן לדבר על הרחבה של הזמן או על-פי קריטריון מקצבי, האטה. (3) משך כלשהו של סיפור המעשה כלל אינו מיוצג במרחב הטקסט, ואזי לפנינו פסיחה (הפסיחה זהה לזמן הלא-מדווח שהוזכר לעיל).

מובן שפסיחה וכיווץ הזמן יאפיינו אירועים פחות חשובים בסיפור המעשה, ואילו הרחבה או האטה אופייניים לאירועים החשובים בו.

18 שלומית רמון-קנין, הפואטיקה של הסיפורת בימינו, ספרית פועלים, תל-אביב 1984, עמ' 55.

בבחינת זמן הפעולה, היינו, הזמן המסופר הזוכה לייצוג במרחב הטקסט, נמצא כי הזמן הזוכה להרחבה הוא הזמן האיכותי, בעוד פרקי זמן אחרים של הזמן המסופר זוכים לפסיחה או לכיווץ.

לצורך הדגמה והמחשה של כל האלמנטים שדנו בהם עד כה נביא מספר דוגמאות:

אסע"י 9541

בחג הפסח בשנת תק"ח (1778) חלה הבעל-שם-טוב וגילה לחסידיו שימיו ספורים. בליל שבועות בשעת לימוד "תיקון" התגבר והשמיע דברי תורה. למחרת בבוקר הורה לתלמידיו את דיני קבורתו, ביקש "סידור" ואמר: "עוד פעם אחת אתפלל לפני ריבונו של עולם". ר' נחמן, הוותיק שבתלמידיו, מרר בכי וביקש רחמים למען רבו. אמר הבעש"ט: "לשווא תרעיש עולמות".

פתאום ראו התלמידים ששני השעונים שבבית דממו. כבשו פניהם באימה וברטט, כי נזכרו שרבים אמר להם פעם שסימן זה ירמוז על יום פטירתו. שאלו החסידים את רבם אם רוצה הוא להניח צוואה לבנו צבי, אמר הבעש"ט: "מה אעשה, והוא ישן". כי לא ידע הבן שאביו חולה אנוש ושעותיו ספורות. העירו אותו החסידים ואמרו לו: "קום! נשמתו של אביך מתבקשת לשיבה של מעלה עוד היום". קם הבן והלך אצל אביו והתחיל בוכה לפניו: "אבא, אמור לי איזה דבר".

מלמל הבעש"ט מה שמלמל, אמר הבן: "אבא, איני מבין כלום ממה שאתה אומר לי".

ענה לו הבעל-שם-טוב: "חלשה דעתי ואיני יכול לדבר עמך".

לימדו אביו "שם" אחד ואמר לו: "כל פעם שתכוון 'שם' זה תראה אותי ואלמד אותך".

"ואם אשכח את ה'שם' מה יהא עלי אז?"

"לא תשכח, ב'שם' זה יש סגולה לזכור. נשמה קדושה בקרבך ואינך צריך לשום דבר".

עמדו החסידים עצובים ובוכים. אמר להם הבעש"ט: "צר לי עליכם. אני אצא בפתח זה ואכנס בפתח אחר. אל תדאגו לי".

כשהקיפו התלמידים את מיטת רבם כמין זר, אמר להם: "ישנו עמוד שעולים בו מגן העדן התחתון לגן העדן העליון, הוא עמוד העבודה ויראת השמים".

ראו הניצבים שייסורי רבם מתגברים והולכים. געו בבכייה גדולה. אמר להם: "עוד שתי שעות מוכנות לי בעולם הזה". שיטח כפיו כלפי מעלה ואמר: "ריבונו של עולם, נותן אני לך שעות אלה במתנה". מיד רמז שיאמרו "ויהי נועם", אף ששפתיו רחשו תפילה ואמרו "אל תבואנו רגל גאוה" יצאה נשמתו בטהרה.

הזמן המסופר כאן הוא כשבעה שבועות: היום הראשון של העלילה הסיפורית הוא בחג הפסח, והיום האחרון בחג השבועות, ובהיות שני החגים קשורים אהודי בספירה של שבעה שבועות ממחרת השבת של פסח, זהו הזמן המסופר, העוטף את העלילה הסיפורית.

אך לא כל הזמן המסופר זוכה לדיווח ממש, היינו, לא כל פרק מן הזמן המסופר זוכה שיוקדש לו טקסט. לדיווח זוכים רק שני ימים: פסח, ושבועות שבו מוזכר גם ליל שבועות

וגם בוקרו של היום. חלקו של הזמן המדווח מתוך הזמן המסופר הוא, אם כן, 4%. פרק הזמן הראשון הזוכה לדיווח הוא חג הפסח, שהוא, כאמור, זמן איכותי, ומסופר על שני אירועים המתרחשים בו: מחלת הבעש"ט וגילוי בדבר ימיו הספורים לתלמידיו. יש כאן מידה מסוימת של כיווץ הזמן הן אם נשווהו לזמן הפיזי (הרי יותר משני אירועים מתרחשים במשך היום) והן אם נשווה זאת לכמות הטקסט המוקדש ליום הפטירה. עם זאת, הזכרת האירוע היחיד הקשור במחלה מבליטה את חשיבות האירוע, שלידו מתגמדים כל האירועים האחרים עד שאינם כדאיים לאזכור.

הזמן הבא הזוכה לדיווח מכלל הזמן המסופר הוא ליל שבועות. היינו, הזמן של ארבעים ותשעה יום בין שני החגים אינו מדווח כלל, ועל-פי המושגים שקבענו לעיל הוא אינו מיוצג במרחב הטקסט. מתקיימת כאן פסיחה על זמן שאינו חשוב מבחינת אירועיו לסיפור המעשה. כאמור, הזמן הבא הזוכה לייצוג בטקסט הוא שוב זמן איכותי: ליל שבועות, תוך ציון תיקון ליל שבועות. הפעולה היחידה המדווחת בטקסט היא לימוד והשמעת דברי תורה מפי הבעש"ט, המתחזק לעשות זאת למרות חוליו. הזמן הזוכה לדיווח מפורט ולהרחבה, שהרי לו מוקדש רוב רובו של הטקסט, הוא ה"למחרת בבוקר", היינו, יום חג השבועות שהוא יום פטירתו של הבעש"ט. נוצר כאן איחוד של שני זמני איכות, מחזור השנה ומחזור החיים, כאשר מותו של הבעש"ט בחג מתן תורה דווקא יש בו משום קונטרסיות לקדושתו, כמו גם ידיעתו את יום פטירתו.

לעומת הזמנים האחרים שבטקסט, זוכה יום זה לפעילות רבה. מול שני אירועים המוזכרים בחג הפסח, אירוע אחד בליל שבועות ופסיחה מוחלטת על הימים שבין שניהם, יום חג השבועות, יום מותו של הבעש"ט, גרוש פעילות: הבעש"ט מורה לתלמידיו את דיני קבורתו, הדברים בין ר' נחמן תלמידו לבינו, אירוע השעונים, שאלות התלמידים בדבר הצוואה, הליכת החסידים להעיר את הבן, השיחה בין הבן לאביו, לימוד ה'שם', דברי הבעש"ט לתלמידיו טרם פטירתו, בכיים, דברי הבעש"ט לריבון העולמים, תפילתו ויציאת נשמתו.

יום הפטירה מתרחב ומואט בגלל מספר האירועים הרב המסופר בו, וההאטה מקבלת ביטוי מעניין בסיפור בעובדה ששני השעונים בבית דוממים, דבר המרמז לעצירת הזמן. חשוב לציין כי ההאטה בסיפורנו אינה יוצרת תחושה סטטית, אלא להיפך. בעוד שבסיפורת כתובה ההאטה מושגת, בין השאר, על-ידי תיאורים, בסיפורת העממית, הנעדרת כמעט תיאורים ורחשי לב, הרחבת הזמן מושגת, כמו בסיפור זה, על-ידי הכנסת פעולות רבות לפרק זמן קצר יחסית, דבר היוצר דרמטיות ואינטנסיביות.

לסיכום, לפנינו סיפור שבו הזמן המסופר ארוך יחסית (שבעה שבועות) אך רק יומיים זוכים לדיווח ממשי. הזמן הנבחר להיות הזמן המדווח הוא הזמן האיכותי, פסח ושבועות, יום הפטירה. מידת חשיבותו של הזמן האיכותי לעלילה הסיפורית היא הגורמת לכיווצו או להרחבתו. כך פסח, החשוב פחות בהקשר זה, זוכה לכיווץ, ואילו שבועות, יום הפטירה, שהוא עיקרו של הסיפור – להרחבה. על הזמנים האחרים חלה פסיחה.

כדוגמה נוספת נעיין באסע"י 13463:

היה מנהג במרוקו שבערב פסח היו העשירים מזמינים לבתייהם עניים. היו שהזמינו עני אחד, היו שהזמינו שני עניים ויש שהזמינו שלושה, ומי שנשאר, לוקח אותו רבי חיים פינטו אליו הביתה.

פעם אחת, בערב פסח, נלקחו כל העניים על-ידי העשירים ולא נשאר אף עני אחד. שלח רבי חיים פינטו את השליחים שלו לחפש ולמצוא לו לפחות עני אחד. הלכו ולא מצאו. יצאו מהעיר עד לשפת הים במיגדור ומצאו יהודי בוכה, שאלו אותו: "למה אתה בוכה? הרי היום ערב פסח ואתה צריך ללכת לאיזה בית ולשמוח עם כל היהודים".

אמר להם: "אני לא שמח, אין לי חשק בשמחה של לילה זה".

אמרו לו: "למה?"

אמר להם: "ככה!"

הלכו לרב ואמרו לו: "מצאנו איש בוכה על שפת הים ובקשנו ממנו לבוא והוא לא רוצה". אמר להם: "אם לא רוצה מרצונו, תביאו אותו בכוח".

והביאו אותו בכוח.

בא לבית, מצא את כל המשפחה יושבת שמחה ליד שולחן ערוך. שאל אותו הרב: "למה אתה בוכה?"

אמר לו: "אל תאמר לי כלום, תשחרר אותי ואני אלך, אני לא רוצה להפריע לכם, אני בוכה ואתם שמחים, אינני רוצה להפריע".

אמר לו הרב: "בכל זאת תספר לי למה אתה בוכה?"

אמר לו: "מאחר ואתה מבקש לשמוע אספר לך מה קרה לי".

סיפר שנולד במרקש (במרוקו) והלך לעבוד בספרד. עבד וחסך כסף, וכשרצה לחזור לביתו, לקח את הכסף שאסף ושם במזוודה. אישה אחת אלמנה, שיש לה בת במרקש שרוצה להתחתן, נתנה לו כסף וכמה מדליות לכתה לחתונתה. בדרכו, באונייה מספרד, האונייה טבעה בים והמזוודה הלכה לאיבוד. הוא ניצל ובא על קרש על הגלים עד למיגדור ושם מצאו אותו. אמר לו: "על זה אני בוכה, ויותר מזה על מה שנתנה לי האלמנה לתת לבת שלה הרוצה להתחתן".

אמר לו הרב: "עכשיו, שב ותשמע".

לקח הרב את כוס הקידוש ואמר לעני: "תסתכל בכוס".

הוא מסתכל בכוס, והכוס מתרחבת, מתרחבת, הגלים באים לתוך הכוס, גל אחרי גל. העני מסתכל, רואה את המזוודה ולא יכול להאמין: "אדוני, אדוני, הנה המזוודה שלי".

אמר לו הרב: "עכשיו תיקח אותה".

באה המזוודה עד הידיים שלו, אמר לו הרב: "תבדוק אם שלך היא או לא שלך".

אמר לו: "זו שלי".

פתח אותה ומצא את כל הכסף שלו ושל האלמנה, שמח שמחה גדולה.

ככה נשמח אנחנו ותשמחו כולכם.

בסיפור זה הזמן המסופר קצר יחסית – ערב פסח, היינו, מספר שעות, והזמן המדווח זהה לזמן המסופר (היינו, הזמן המדווח הוא 100% מן הזמן המסופר). הזמן הוא זמן איכותי, זמנו של חג הפסח, ובו מתרחשת כל העלילה הסיפורית. הזמן זוכה להרחבה בהיות פעולות רבות מאוד דחוסות לפרק זמן קצר יחסית. לפנינו לפחות עשר פעולות: הזמנת כל העניים, שילוח השליחים ע"י ר' חיים פינטו, מציאת היהודי, הדיאלוג בינו לבין השליחים, שיבת השליחים לפינטו, ציווי פינטו להביא את היהודי, הבאת היהודי לפינטו, השיחה ביניהם, סיפורו של היהודי, נס הים בכוס הקידוש. הפעולות הרבות בזמן קצר יחסית יוצרות תחושה של אינטנסיביות. היותן מתרחשות בזמן האיכותי, חג הפסח, מקנה להן ממד ייחודי ויוצרת דרמטיזציה: החיפוש אחר הכנסת אורח עני בחג הפסח דווקא מלמד על מהות דמותו של ר' חיים פינטו כמקיים מצוות "כל דיכפין", והמחסור בעניים דווקא בפסח יוצר יתר דרמטיזציה, כיוון שנוצר חשש שבחג זה לא יזכה ר' חיים פינטו לקיים את המצווה. גם הנס שמחולל הרב מקבל את משמעותו המיוחדת בגלל זמן ההתרחשות: המעשה המאגי מתרחש בכוס של קידוש בליל הסדר, ובכך הופך למעשה ניסי. הנס מתקשר לאביזר מרחבי – הים, ובהיותו ממוקם בחג הפסח מעורר אסוציאציה לנס ים-סוף, ובכך מאדיר את דמותו של הרב פינטו ביוצרו אנלוגיה בינו לבין משה רבנו.

זמן מסופר וזמן העלילה, או: סדר הזמנים בטקסט

הדיון בזמן מסופר הוא דיון במשך של זמן על-פי תפיסה כרונולוגית, בהצביעו על כמות הזמן שחלף מן האירוע הראשון ועד האירוע האחרון של סיפור המעשה. אולם לא תמיד קיימת התאמה בין הזמן המסופר לסדר הבאת הדברים בטקסט. את אופן הבאת סדר הדברים בטקסט בוחר דולול לכנות 'זמן העלילה' (Plot time). הוא קובע כי שני הזמנים שונים זה מזה, וכי זמן העלילה נוצר מן הזמן המסופר על-ידי סדרה של פעולות, בהיותו פונקציה של הסדר שבו בוחר המספר לספר את סיפורו.

תיאורטית ייתכנו שלושה סוגי יחסים בין הזמן המסופר לזמן העלילה: (1) סדר הזמנים בטקסט (זמן העלילה) הוא כרונולוגי, ואזי קיימת התאמה בינו לבין הזמן המסופר. (2) 'מבט לאחור', רטרוספקציה או אנלספס¹⁹ היינו, מסירת אירוע מתוך סיפור המעשה לאחר שכבר נמסרו אירועים מאוחרים יותר. (3) 'מבט לפני' או הטרמה, פרולפסס, היינו, מסירת אירוע מתוך סיפור המעשה לפני שנמסרו אירועים מוקדמים יותר.

מקובל לחשוב כי בסיפורת העממית זמן העלילה הוא כרונולוגי, ואכן גם בסיפורי שבח נמצא כי התופעה השכיחה ביותר היא התאמה בין הזמן המסופר לזמן העלילה. ואולם קיימים סיפורים שבהם מופיעים גם 'מבט לאחור' וגם 'מבט לפני'.

19 Gérard Genette, *Narrative Discourse*, Cornell University Press, Ithaca, NY 1980, pp. 77-182.

בחנית האלמנטים של ההטרמה ושל ה'מבט לאחור' מלמדת כי הם מתקשרים לאלמנטים ז'אנריים אחרים ויכולים לשמש קריטריון נוסף לאפיון הז'אנר. ראשית נבחן את ההטרמה. בסיפורינו ההטרמה איננה הבאת מאורע מאוחר יותר מסיפור המעשה הנמסרת מפי המספר, אלא היא נמסרת בכל המקרים מפי הדמות המקודשת, ונובעת מידיעתה העל-טבעית, המתבטאת ביכולתה לצפות את העתיד. כאשר מתרחש האירוע שנחזה על-פי סדר הדברים הכרונולוגי, הוא מאמת את החיזוי, וממילא גם את קדושת הדמות. לצורך הבהרת הדברים נבחן מספר סיפורים.

אסע"י 7465

ר' חיים פינטו ישב באחד מימי חמישי ונח ליד שער העיר צפרו. הוא מסתכל כה וכה, והנה הוא רואה את ר' שלמה אזולאי מזכירו עובר לידו, ויבקש ר' חיים את ר' שלמה לקחת מידו את התרנגול שהיה בידו וללכת לשוחט לשחוט את העוף. ר' שלמה שהיה אץ לדרכו, ביקש סליחה מאת ר' חיים ויאמר לו: "סליחה מורי ורבי, אני ממחר ללכת ולא אוכל לגשת אל השוחט". ר' חיים ענה בדרך בדיחותא: "אתה ממחר, אך אינך יודע כי חצי יום של צרות מוכן לך ורק אחר כך חצי יום של טובה".

ר' שלמה לא שם לב לדברי רבו, ר' חיים, וילך לעסקיו. בדרך מקרה פנה לרובע המוסלמי, ורגליו נשאוהו דווקא דרך הטומאה (מקום מגורי הזונות).

ערביה צעירה שעמדה ליד דלת ביתה ובידה דינרי זהב ראתה את ר' שלמה שהיה צעיר לימים וגם יפה תואר, ותחמוד אותו בלבה. ניגשה אליו ותשאלהו אם הוא מוכן לקנות דינרי זהב. ר' שלמה, כשראה את הדינרים וכן בשומעו המחיר הזול שהערבייה דורשת במחירם, שמח על המציאה וייקח את הדינרים. ולפני לכתו אמרה לו הערבייה: "שמע! יש לי עוד כמה עשרות דינרים כאלה בביתי, ואם רצונך לקנותם בוא אתי". ר' שלמה בתמימותו הסכים ללכת אתה. הערבייה הובילה אותו לביתה ותכניס אותו לחדר בתוך חדר ותסגור את השער, ובמקום להראות לו את הדינרים החלה לפייסו בדברים כאשת פוטיפר ליוסף. ר' שלמה החל לצעוק, הערבייה רגזה עליו ותכהו בראשו ומיד סגרה עליו את הדירה והיא רצה אל הפתח ותספר לו כי רב צעיר יהודי נכנס לביתה וקלל את דתה, הרביץ לה וגם היא הרביצה לו, והיא מבקשת לשלוח לאוסרו מכיוון שהוא נמצא עוד בדירתה.

הפתח, שהיה באותה תקופה ובאותו רובע, שונא ישראל היה, מיד שלח שוטר להביא אליו את היהודי, וכן הרשה להכותו אם יש צורך בכך.

ר' שלמה אזולאי, כשראה עצמו יחידי בדירה, פחד לנפשו והחל לחפש דרך איך לצאת ולמלט נפשו מהפח שטמנה לו הערבייה. הסתכל יפה יפה בחדרים וירא אשנב קטן, ויקפוץ דרכו לחצר. אך גם החצר הייתה גדורה ונעולה. חיפש תחבולה וימצא קרש וייקחהו ויעמידהו ליד הגדר, טיפס עליו ויקפוץ לאחת הסמטאות, ויברח וימלט על נפשו.

הערבייה באה בלוויית השוטר ותפתח דלת החצר והדירה, אך לא מצאו את הרב היהודי. ואחרי חיפושים מדוקדקים בכל הפינות בדירה ובמטבח, היהודי לא נמצא. השוטר הכריח

את הערבייה לשוב אתו אל הפחה, ויספר השוטר לפחה כי האישה התלה בהם, כי הדירה הייתה נעולה היטב, ואף יהודי לא נמצא בה, והערבייה שקרנית היא וראוי להענישה. הפחה ציווה מיד להלקותה, האישה נחלשה מאוד, וכעבור ימים אחדים יצאה נשמתה כי מתה.

נתקיים בר' שלמה אזולאי: "צדיק מצרה נחליץ ויבוא רשע תחתיו".

ר' שלמה, בהימלטו מבית הערבייה, רץ בכל כוחותיו דרך רובע המוסלמים, ויבוא ליד שוק הבהמות וישב ליד אחד הקירות לפוש ולנוח. ברחבת השוק היו באותה שעה עוד מוכרי צאן וכבשים. ההמולה הייתה רבה, אלה קונים ואלה מוכרים. ואיש לא שת לבו לר' שלמה ולמעשיו. ר' שלמה ישב לנוח, ובהסתכלו מסביב ראה דבר מה נוצץ ליד אחת הכבשים. מיד קם ממקום שבתו, ניגש אל הכבש, עשה עצמו כמסתכל בכבשים, והנה לרגל אחת הכבשים נמצא כד קטן חתום וסגור. התכופף, הרים את הכד וייקחהו ויילך לביתו. ובבית פתח את הכד ובו ראה שבעה דינרי זהב עתיקים. וישמח על המציאה.

בשעות הערב מיהר לביתו של ר' חיים פינטו לבקרו ולהודיעו כי דבריו נתקיימו במלואם. בשעות לפני הצהריים היה נתון במצוקה גדולה ורק בדרך נס ניצל, ובשעות אחרי הצהריים באה הטובה. ויאמר לו ר' חיים: "דע לך כי כל מה שקרה לך לפני הצהריים, רק בגלל שלא מלאת את בקשתי. לו מלאת בקשתי, היית רואה רוב טובה ולא היית סובל במאומה". ויאמר ר' שלמה: "אני עוד פעם מבקש סליחתך. דבריך קדושים, ומהיום והלאה כל אשר תצווה עלי אעשה".

הזמן המסופר הוא יום אחד, תוך ציון העובדה שמדובר ביום חמישי, דבר המסביר את בקשת שחיטת העוף, המיועד מן הסתם לסעודת השבת. סדר הבאת הדברים (זמן העלילה) בסיפורנו איננו כרונולוגי (מן הבוקר עד הערב) לכל אורך העלילה. הסיפור פותח בבוקרו של היום בו מתבקש ר' שלמה על-ידי הרב פינטו ליטול את העוף לשחיטה. בעקבות סירובו של ר' שלמה אנו שומעים מפי ר' חיים פינטו על אופיים של הדברים שיתרחשו במשך היום: "כי חצי יום של צרות מוכן לך ורק אחר כך חצי יום של טובה". ההטרמה איננה מסירת האירועים המאוחרים ממש, אלא התוודעות לאופיים. 'המבט לפני' מתאפשר לא הודות למספר, אלא הודות ליכולתו העל-טבעית של ר' חיים פינטו. שני אלמנטים של ציפייה נוצרים עתה אצל המאזינים: כיצד, באיזה אופן, יתרחשו 'הטובה' ו'הפורענות' על ר' שלמה; והיותם אישור נוסף לידוע לקהל ממערכת האמונות והדעות – קדושת הרב.

חלוקת הזמן בסיפור סכמטית – היום מחולק לארבעה חלקים, כששעות הבוקר והערב הן שעות המפגש בין ר' שלמה לר' חיים פינטו, ואילו שעות לפני הצהריים ואחר הצהריים הן שעות בהן נעדר ר' חיים פינטו מבמת העלילה באופן מוחשי, אך מתקיימת בהן הנבואה, שעליה למדנו מפיו בשעות הבוקר.

התנהגותו של ר' שלמה בשעות הערב מהווה היפוך לאופן התנהגותו בשעות הבוקר. בבוקר הוא סרב לבקשת הרב ולא התעכב לחשוב על התנהגותו. בעקבות המאורעות שהתרחשו בשעות היום ושאימתו את 'המבט לפני' של הרב, מבקש ר' שלמה סליחה, מודה בקדושת דברי ר' חיים פינטו ומביע נכונות לקיים מעתה כל צו שיבוא מפיו.

אם כאן ההטרמה מיידעת את המאזינים לאופיים של הדברים שיתרחשו, באסע"י 7546 קיים תאור ממשי של העתיד להתרחש.

ר' יוסף בן ר' חיים פינטו, יהודי תלמיד חכם וירא שמים. צדיק תמים ויושב אהלים כל שעות היום ועוסק באוהלה של תורה ואינו יודע מאומה מענייני הבית. אשתו המוציאה והמביאה, היא מטפלת בילדים. אשת חיל המסתפקת במועט ומכוונת הליכות הבית. מצבם הכלכלי רחוק מלהיות טוב, אך היא אף פעם לא התאוננה בפני בעלה. אך חודש נכנס, ימי הפסח מתקרבים לבוא ובבית אין מאומה: לא מצות ולא יין, לא בגדים ולא נעלים לילדים. פקעה סבלנותה של האישה, באחד הימים נגשה אל בעלה ר' יוסף ותאמר לו: עד מתי נחכה, החג מתקרב ובבית אין מאומה. לך אל אביך ובקש ממנו מצות, יין, בשר, עופות, בגדים לילדים, נעלים, שמלה לי וחליפה לך. רשום הכול בכדי שלא תשכח. ור' יוסף ענה "בסדר". וישב ללמוד.

למחרת השכים קום, התפלל בבית הכנסת תפילת שחרית, אחרי התפילה לקח אתו ספר תהלים וילך ישר לבית הקברות ויעמוד ליד קבר אביו ר' חיים פינטו וצ"ל. וישם פתק על הקבר בו רשום כל מבוקשו. ואחר עמד וקרא פרקי תהלים לפי שם אביו. לאחר מכן שב לביתו ויספר לאשתו כי מילא בקשתה ויבקש מאת אביו כל אשר ביקשה לחג. ועכשיו אנו צריכים לה לתשובה.

בלילה בא ר' חיים בחלום אל בנו ר' יוסף ויאמר לו: "שמע בני, מחר עמוד ליד החלון, יבוא אליך סוחר פלוגי וייתן לך כל מבוקשך. הוא הפליג בים, רוח סערה התחוללה בים, והכול הלכו להיטבע. והסוחר עמד בתפילה, ויאמר: 'אלוה דר' חיים ענני, ואם אנצל, מחצית הרכוש תהיה למשפחת ר' חיים: הוא ניצל. ומחר לפני הצהריים יבוא וייתן לך כל הדרוש לך".

ר' יוסף התעורר משנתו, והנה חלום. הוא עומד מתבונן ומסתכל מסביבו, והנה ניגש אליו אדם וישאל אותו אם הוא ממשפחת ר' חיים פינטו. ר' יוסף ענה לאיש: "כן! אני הוא בנו של ר' חיים". האיש סיפר לר' יוסף כל המוצאות אותו בים וכן גם את נדרו, ועכשיו הוא בא לשלם את נדרו. הוא מוכן לתת לו מחצית הרכוש שהיה אתו באנייה, מכיוון שאלוהים קיבל את תפלתו והצילו מרדת שחת. ר' יוסף אמר לו: "לא אקח ממך יותר מהדרוש לי להוצאות החג. שמלה לאשתי, חליפה לי, בגדים ונעלים לילדים, מצות, יין ובשר לימי החג". הסוחר נענה לר' יוסף, ויאמר לו: "אני חוזר לביתי ומיד אשלח לך עם משרתי כל אשר ביקשת". הסוחר הלך ושלח לבית ר' יוסף כל מבוקשו.

השמחה בבית ר' יוסף הייתה שלמה ויחוגו את חג הפסח בשמחה ובששון. ואשת ר' יוסף אמרה לבעלה: "רואה אתה כמה טוב ששמעת בקולי והלכת אל אביך. יהי רצון ותמיד נוכל לחיות ברווחה כזאת".

הזמן המסופר הוא ארבעה עשר יום. ראשיתו בראש-חודש ניסן, "אך חודש נכנס, ימי הפסח מתקרבים", וסופו בחג עצמו "ויחוגו את חג הפסח..." שהוא, כידוע, ב"ד ניסן. איננו מתעכבים כאן על אלמנטים של פסיחה, כיווץ והרחבה שנדונו לעיל, אלא על סדר הבאת הדברים בלבד.

עד פניית הבן, ר' יוסף פינטו, אל אביו המת, ר' חיים פינטו, מובא זמן העלילה באופן כרונולוגי. ההטרמה מתרחשת אחרי פנייה זו ומובאת מפיה של הדמות המקודשת: "מחר עמוד ליד החלון, יבוא אליך סוחר פלוני וייתן לך כל מבוקשך..." אנו לומדים לילה קודם על העתיד להתרחש למחרת, ובמקרה זה גם על האופן שבו יתרחשו הדברים. כלומר, שלא כבסיפור הקודם, האלמנט המסקרן בדבר אופן קרות הדברים נעלם, ונותרת אך הציפייה להוכחת קדושת הרב. כשהדברים מובאים מאוחר יותר על-פי סדרם הכרונולוגי מתרחשת חזרה טקסטואלית, שהיא בגדר הדגשה והעצמה של האירוע. גם במקרה זה מסירת האירוע המאוחר מפי הקדוש משמשת הוכחה לכוחו העל-טבעי, כמו גם ליכולתו להושיע את מאמיניו ולסייע לבני משפחתו גם אחרי מותו.

כדוגמה נוספת נעיין באסעי" 2054:

לפני פטירתו של הבעל-שם-טוב ניצבו ליד מיטתו תלמידיו, ודמעות בעיניהם. ובפיהם שאלה: "על מי אתה משאיר אותנו, רבנו, כצאן בלי רועה?"
ניחם הבעש"ט את תלמידיו והבטיח להם: "אל תדאגו. אם במשך מאה השנים הבאות לא יבוא משיח צדקנו, אשוב אליכם".

עברו חלפו מאה שנים, ובעוונותינו הרבים לא בא המשיח ונתעכבה הגאולה. אך במלאת מאה שנים ירדה הנשמה הגדולה של הבעש"ט לגופו של בנימין זאב הרצל. ובאותה שנה עצמה נולד חוזה המדינה. הנשמה המשיכה בקרוב הגאולה. הבעש"ט קיים את הבטחתו.

הזמן המסופר בסיפור קצרצר זה הוא מאה שנה. רק ראשיתו וסופו של זמן זה מהווים את זמן הפעולה (ראו לעיל) וזוכים לדיווח: ראשית המניין ביום מותו של הבעש"ט, ובו מסופר על שיחתו עם תלמידיו ועל דבריו אליהם, וסופו בתום מאה השנים ולידת ב"ז הרצל. שניהם, כמובן, זמני איכות, בהיותם נקודות מעבר במחזור החיים. לגבי כל השנים הארוכות שבין המוות ללידה קיימת פסיחה, ואין הן זוכות לייצוג במישור הטקסט.

קיים בסיפור אלמנט ההטרמה, והוא מובא, כפי שהדבר בכל המקרים, מפי הדמות המקודשת: "... אם במשך מאה השנים הבאות לא יבוא משיח צדקנו אשוב אליכם". קיים כאן יסוד של ספק ושל ודאי – ספק אם יבוא משיח צדקנו, וודאי – והיה ולא יבוא – הבעש"ט ישוב. כלומר, ניתן 'מבט לפנים' המבהיר את העתיד לקרות בתום מאה השנים, אך נשמר אלמנט הסקרנות הנובע מן הרצון לדעת כיצד תתרחש שיבה זו. בסיפור זה המספר הוא המקשר בין נשמת הבעש"ט להולדת חוזה המדינה, כאשר האמונה בידעית העל-טבעית של הבעש"ט, שאיש לא יעז להטיל בה ספק, משמשת לו הוכחה כי אכן נשמת הבעש"ט שכנה בב"ז הרצל.

הדוגמאות באו להמחיש את שנקבע בפתיחת דברינו: בסיפורים שבהם קיימת הטרמה היא מובאת מפי דמות הקדוש, ומטרתה להצביע על כוחו העל-טבעי באמצעות ידיעתו את העתיד להתרחש. במקרים שבהם נמסר אופי האירוע העתיד להתרחש, הסקרנות הנוצרת בקרב המאזינים היא פונקציה של הרצון לדעת כיצד הוא יתרחש. לעתים אפילו אלמנט זה נעדר, והדברים מובהרים עד הסוף, כמו שהראינו באסעי" 7546. בכל פעם הבאת המאורע מאוחר

יותר על-פי סדרו הכרונולוגי מאמתת את קדושתה של הדמות ויוצרת חזרה טקסטואלית המדגישה את האירוע. החזרה, בהיותה מדד לתדירות, גם היא אלמנט של זמן. ה'מבט לאחור' הקיים בסיפורינו גם הוא אלמנט המתקשר לדמות המקודשת. ברוב המקרים משמש ה'מבט לאחור' אמצעי הסבר להתנהגותו החידתית של הקדוש, שאינה מובנת לדמויות האחרות ואף לא למאזינים עצמם. לאחר זמן מתקבל ההסבר המבהיר את פשר ההתנהגות, והסבר זה מובא גם הוא מפי הדמות המקודשת. לעתים קיומו של 'מבט לאחור' מתפתח לכדי סיפור בתוך סיפור, כששני הסיפורים – המסגרת והפנים – קשורים בדמותו של הקדוש בתקופות שונות בחייו. כדוגמה לכך נעיין באסעי" 729:

ראה ישראל בעל-שם-טוב, כי הגזרה שגזרה המלכות הרשעה על היהודים עלולה לעקור אותם מבתיהם, להרוס את חייהם ולבטל תורה מילדי ישראל – עמד בתפילה, קיבל עליו סיגופים והיה מרעיש את העולמות העליונים בדמעותיו. גילו לו מן השמים שאין לבטל את הגזירה, ואם יתעקש ויעמוד בסיגופיו ובתפילותיו יעורר עליו את מידת הדין. ומליצי היושר הזהירו אותו ואף ביקשו ממנו שיבטל את רצונו.

זכר הבעל-שם-טוב מה שהיה עם משה רבנו ואמר: "אם למשה רבנו מותר היה לומר 'מחני נא מספרך' הריני אומר: אהיה כפרתם של ישראל ולא אבטל את רצוני". אמרו למעלה: "מתעקש ישראל בן שרה, לכן יבוא על עונשו: הגזרות תתבטלנה, אבל הוא יאבד חלקו בעולם הבא". שמע זאת הבעל-שם-טוב, שמח שמחה גדולה ואמר: "מעלה כל אשר אני עושה, אני עושה לא על-מנת לקבל פרס". מאז היו תפילותיו ומעשיו מתוך התלהבות רבה. ולמקורביו היה אומר: "אין לך תענוג גדול יותר מאשר לקיים את התורה לשמה, ולא לשם קבלת עולם הבא".

עלו תפילותיו של הבעל-שם-טוב למעלה והיה הכול יכול מקבלן באהבה ואומר לפמליה של מעלה: "ראוי הוא ישראל בן שרה, שניתן לו לבחור לעצמו מכל המצוות והמעשים טובים שעשה מצווה אחת ותהי לזכותו". שמע זאת הבעל-שם-טוב, והיה מעביר לפניו את כל אשר עשה מיום שעמד על דעתו, ורבים רבים המעשים שעשה, והם כולם חביבים עליו ולא ידע במה לבחור. היה אומר: "דומה אני לאב זה שאומרים לו, בחר באחד מבניך ורק הוא יישאר בחיים – וקשה לו מאוד הבחירה". ומכיוון שעמדו עליו ודרשו זאת ממנו, חזר להעביר לפניו את כל המעשים הטובים, והוא מחבקם, ומגפפם ומפייסם ואומר להם: "חביבים ויקרים אתם בעיני כולכם כולכם, אולם גזרה עלי לבחור באחד מכם". וזכר הבעל-שם-טוב:

היה זה באחד מלילות החורף. באחת העיירות ישבו אז תלמידיו, עושים לתיקון העולם, לומדים תורה. הגיעו לסיום. הייתה שמחה גדולה בכל העולמות וערכו לכבוד סיום התורה סעודה גדולה, והוא, הבעל-שם-טוב, יצא אליהם להיות איתם יחד בשעת סיום לימוד התורה. היה יום חורף זה קשה ועז. השלג ירד ללא הפסק, רוחות קרות נשבו והשמים היו מכוסים ענני צחור. עם ערב גדלה הקרה, והסוסים שהיו רתומים לעגלת החורף בה ישב הבעל-

שם-טוב מכורבל באדרתו והוא רועד מקור היו רצים מבלי לחכות לקריאותיו ולשוטו של העגלון כי הקרה האיצה בהם. הייתה עגלת-החורף נישאת בדרך יער העומד עטוף כולו לבן, והבעל-שם-טוב נזכר בתלמידיו, בשמחת סיום התורה, ויורדת עליו חמימות והוא משתוקק כבר להיות ביניהם ולשמוח בשמחת התורה.

אותה שעה עברה עגלת החורף על-פני ישוב נידח. מתוך בקתה קטנה שגג הקש שלה מכוסה שלג ושביב אור מפציע דרך החלון הקטן, הזוגיות מכוסות כפור, עלה ופרץ קול חנוק, קול בכי של ילד הנישא מתוך הבקתה. העגלון, והוא מבני עשו, ואף יעקב השמש, לא שמעו את הבכי והתפלאו מאוד למצוותו של הבעל-שם-טוב לעצור בסוסים ליד הבקתה. הבעל-שם-טוב נכנס לתוכה.

מסתבר כי יושבת בה אלמנה, ובנה היחיד, הילד בן חמש, חלה במחלת האסכרה וחיו נתונים בסכנה. מה לעשות? יודע הבעל-שם-טוב, כי התלמידים מחכים לו וגם התורה, אבל הילד החולה הנחנק והולך – מה יהיה איתו? פנה הבעל-שם-טוב אל האלמנה ואמר: "עטפי את ילדך בכל כסות שברשותך ואנחנו נחוש אל הרופא אשר בעירי".

היה זה יעקב השמש שהזכיר לו לבעל-שם-טוב כי התלמידים מחכים לו. ענה לו הבעל-שם-טוב ואמר: "שמחת התורה והצלת חיי ילד – ההצלה עדיפה! בואו וניסע!" לא ידע הבעל-שם-טוב עד היום אם המעשה שעשה וגרם לכך שסיום התורה לא יהיה, הסעודה תבוטל והתלמידים נשארו נכלמים ועצובים הוא מעשה טוב, אולם הילד שניצל ונשאר בחיים היה יקר לו מאוד. ומכל המצוות והמעשים הטובים בחר לו את המעשה שעשה עם הילד.

אמרו למעלה: "מפני שבחר לו ישראל בן שרה מכל המעשים הטובים והגדולים את המעשה הקטן שעשה עם הילד – תעמוד לו זכות זו". והחזירו לו את כל המצוות והמעשים הטובים שעשה בכל ימי חייו.

סיפור המסגרת, שבו מאבד הבעש"ט את חלקו בעולם הבא בגלל היותו סגורם של ישראל, ומקבל את הזכות לשוב ולזכות בו אם יבחר לעצמו מצווה אחת שתעמוד לזכותו, הוא המוליד כאן את ה'מבט לאחור', שהוא זיכרון המתפתח לכדי סיפור שלם היכול לעמוד בפני עצמו: "וזכר הבעש"ט: היה זה באחד מלילות החורף..." בתום סיפור הצלת הילד קיימת חזרה אל ההווה של סיפור המסגרת. הן סיפור המסגרת והן הסיפור הפנימי מתרחשים בזמן איכותי: גזרה שגזרה המלכות על היהודים בסיפור המסגרת, ושמחת תורה וסכנת מוות בסיפור הפנימי. הדוגמאות מצביעות על כך כי כאשר קיים בעלילה 'מבט לאחור' הדבר יוצר סיפור בתוך סיפור, ואכן בכל המקרים שבהם קיים סיפור בתוך סיפור מתקיים מבט לאחור בזמן העלילה. עם זאת, לא בכל המקרים של 'מבט לאחור' מתפתחים הדברים לכדי סיפור שלם. בחלקם של הסיפורים מופיע מבט לאחור ללא התופעה של סיפור בתוך סיפור. נעיין לדוגמה באסע" 1958:

פעם אחת הבחינו חסידי הבעש"ט ברבם שמרבה בבכיות ובתחנונים בשעת נעילה יתר על המידה. הבינו שגדול הקטרוג בשמים. החלו אף הם להתפלל ברטט. בתוך קהל המתפללים עמד נער בור ועם הארץ שלא ידע צורת אות. מששמע את הצעקות והיללות

נשבר לבו בקרבו. ומשום שמכל קריאות העופות שבכפר קול התרנגול היה חביב עליו ביותר, קרא פתאום בשעת אימה זו עם "נעילה" בכל כוחו: "קוקוריקו, אלוהים רחם נא!". קם רעש בבית הכנסת, והכול ביקשו לגרש את הנער בחרפה. אך הנער קרא: "אף אני יהודי!". באותו רגע החלו פני הבעש"ט קורנים ומאירים ורמזו להרפות מן הנער. מיד קרא בהתלהבות גדולה שבע פעמים: "ה' הוא האלוהים" ונתן קולו בשיר בחדווה וצהלה, ותלמידיו – אחריו.

בשעת הסעודה במוצאי יום כיפור סיפר הבעש"ט: "בשעת נעילה היה קטרוג גדול בשמים עליו ועל קהילת ישראל בעירו, על שנותנים ליהודים להתיישב בכפרי הגויים שכן על ידי כך הם נכשלים ולומדים מדרכי השכנים. אבל הקריאה התמימה של בן הכפר, שהייתה בלב שלם וטהור וברוב צער: 'קוקוריקו, אלוהים רחם נא', עוררה קורת רוח למעלה וכל ענן הקטרוג נמוג. התפילות נרצו ועוונם נסלח".

הזמן המסופר בסיפורנו הוא מתפילת הנעילה ועד מוצאי יום הכיפורים, זמן איכותי של חיתום הדין. גם כאן קיים 'מבט לאחור', כאשר במוצאי יום הכיפורים מספר הבעש"ט לתלמידיו מה ארע בשעת הנעילה בעולמות עליונים, דבר המאדיר את דמותו כדמות מקודשת היודעת את הנעשה ליד כיסא הכבוד. אך כאן אין ה'מבט לאחור' גורם לפיתוח סיפור שלם שעשוי לעמוד בפני עצמו.

ההתייחסות ב'מבט לאחור' היא של דמות הקדוש אל עברו וצפייתו אל עבר אנשים אחרים או אל שהתרחש בזמן מסוים בעולמות העליונים, דברים שגם הם תורמים, כמובן, להאדיר את דמותו.

בסיפורים מעטים בלבד קיימת תופעה של מבט לאחור הנמסר מפי אחת הדמויות האחרות. כך הדבר באסעי 13463 שהובא לעיל, ואשר בו מספר האיש שניצל את עברו ואת הקורות אותו בים, כדי להסביר את מצבו הנוכחי.

סיפורים מעניינים בהקשר זה הם סיפורים שבהם הבעש"ט מעומת דווקא עם איש פשוט (יהודי פשוט שעתידי להיות שכנו בגן העדן או אישה ששימשה משרתת בביתו). ה'מבט לאחור' במקרים אלה בא להסביר סיטואציה אניגמטית שנראית ככלתי צודקת ובלתי מובנת לבעש"ט עצמו, כמו גם למאזינים לסיפור. 'המבט לאחור' מבהיר את המצב, ובכך מוכיח את צדקתו של הקב"ה בהנהגת עולמו. כן הוא מצביע על קוצר תפיסתו של האדם, ואפילו קדוש כמו הבעש"ט, ובכך משמש מוטיב המקובל בסיפורי צידוק הדין.

לסיכום, ברוב סיפורי הז'אנר שבמדגמנו זמן העלילה הוא כרונולוגי ותואם את הזמן המסופר. האלמנטים של הטרמה ושל מבט לאחור נמסרים ברוב המקרים מפי הדמות המקודשת, והם אמצעי להאדרתה. הטרמה מצביעה על ידיעת העתיד של הדמות המקודשת, ידיעה המועמדת במרכז מכיוון שהמאורע זוכה לחזרה במישור הטקסט. 'מבט לאחור' הוא לרוב הסבר הניתן מפי הדמות המקודשת לגבי דברים מן העבר, הנהירים אך לה הודות למהותה המיוחדת.

סיכום

מאמר זה בחן את הזמן כמרכיב פואטי בשבח שבעל-פה, בהסתמך על אגדות שבח המצויות כיום באסע"י.

בבחינת מהותו של הזמן בז'אנר נמצא כי לדמויות הקדושים איכות מיתית מסוימת המתקשרת לזמן, והמתבטאת בכך שהקדושים ממשיכים לפעול גם לאחר מותם, דבר המפקיע אותם ממעגל הזמן בדומה לדמויות מיתיות. גם בסיפורים על מותם של הקדושים באגדות שבח נמצאה מידה של שליטה בזמן האופיינית לגיבורי המיתוס, וכך גם ביכולתם לקפיצת הדרך.

הזמן בו מתרחשות רוב רובן של אגדות שבח הוא הזמן האנושי, המתקדם בקצב קבוע, והחל על כל היצורים הטבעיים בשייכו אותם למעגל הלידה והמוות. המושגים המשמשים לתיאור הזמן בסיפורים הם מושגי הזמן האנושי הכרונולוגי, אך זמן הפעולה בסוגה הוא בעיקרו הזמן האיכותי, דבר המבטא את הזיקה בין הסוגה לבין זמן הנתפס כמקודש.

זמן נוסף המצוי בשבח הוא הזמן העל-טבעי שאינו מתקדם כלל, או הנתפס כמתקדם באיטיות ביחס לזמן האנושי. רק בסיפורים בודדים זהו הזמן שבו מתרחשת העלילה הסיפורית. אלה סיפורים שמקום ההתרחשות שלהם הוא במרחב העל-טבעי הנושא עמו את זמנו שלו. בסיפורים אחרים אנו מסיקים על קיומו של הזמן העל-טבעי מעצם הופעתן של הדמויות העל-טבעיות המקודשות, אשר זמן זה מצוי בקצב חייהן. היכולת של דמויות הקדושים בשבח לחולל טרנספורמציה באדם, בבעלי-חיים (כגון המתה והחייה), במרחב ובזמן (קפיצת הדרך), מהווה ביטוי לחריגתם מן הקיום בזמן האנושי, וכך באמצעות ממד הזמן מתאפיינת דמות הקדוש בשבח כדמות שעל אף היותה אנושית, היא מתקרבת כבר בחייה לדמויות העל-טבעיות על דרך התפקוד.

כמו כן, תוך העמדת מודל של בחינת מבנה הזמן בסיפורת העממית נעשה ניסיון להגיע לתיאור הפואטיקה של מרכיב הזמן בז'אנר. המושג 'זמן פרפורמנס' הוצע כתחליף ל'זמן סיפר' בספרות כתובה. נמצא כי זמן הפרפורמנס הממוצע של השבח הוא קצר למדי. עם זאת הצבעתי על אפיון ז'אנרי-אתני – הארכה בסיפורים מפי מספרים יוצאי מזרח אירופה.

בחינת הזמן המסופר העלתה כי סיפורי הז'אנר נוטים לזמן מסופר קצר יחסית (שעות עד ימים), אף שיש סיפורים החורגים ממתכונת זו. בכל מקרה, זמן הפרפורמנס של הז'אנר תמיד קצר מן הזמן המסופר. גם במקרה של הזמן המסופר נמצאה בסיפוריהם של יוצאי מזרח אירופה נטייה לזמן מסופר ארוך ביותר.

נושא נוסף שנבחן היה היחס בין הזמן המסופר לזמן הפעולה (הזמן המדווח). נמצא כי חלקו של הזמן המדווח בזמן המסופר יורד ככל שהזמן המסופר ארוך יותר. עם זאת, כיוון שהסוגה נוטה בעיקרה לזמן מסופר קצר יחסית, חלקו של הזמן המדווח בזמן המסופר בסוגה זו גבוה יחסית.

בדיקת זמן הפעולה העלתה כי השבח בוחר לזמן הפעולה זמן איכותי מורחב, בעיקר זמן החג, המועד והתפילה, וכן זמני המעבר והטקס במחזור החיים, דבר המצביע על היותו ז'אנר

דתי עממי. הבחירה בזמנים טעונים אחרים של גזרות ופורענויות, מצד אחד, וגאולה, מצד שני, מצביעה על כך שהז'אנר מבטא את ריאליית החיים של החברה המספרת ואת משאלותיה. הבחירה בזמן איכותי כזמן פעולה נבחנה גם כאלמנט המשרת את אמנות הסיפור, בהיותה יוצרת הקצנה ודרמטיזציה.

בנוסף למשך של זמן נבחן גם סדר הבאת הדברים בטקסט, היינו, זמן העלילה. נמצא כי זמן העלילה ברוב סיפורי הז'אנר הוא כרונולוגי, אך נמצאו גם תופעות של שוני בין הזמן המסופר לזמן העלילה, היינו, קיום של 'מבט לאחור' ו'מבט לפנים'. הופעתם של אלה ייחודית לסיפורי הז'אנר, ויכולה לשמש קריטריון לאפיונו: 'המבט לפנים' איננו הבאת מאורע מאוחר יותר מסיפור המעשה מפי המספר, אלא הוא נמסר מפי הדמות המקודשת כפועל יוצא של ידיעה על-טבעית ויכולתה לצפות את העתיד. כאשר המאורע שנצפה על-ידי הדמות המקודשת קורה מאוחר יותר בסדר כרונולוגי, הדבר מאמת ידיעה זו, וממילא מאמת גם את קדושת הדמות. 'המבט לאחור' משמש לרוב אמצעי להסביר את התנהגותו החידתית של הקדוש, התנהגות שאינה מובנת לדמויות האחרות ולמאזינים. ההסבר המובא מפי הקדוש הוא המשמש כמבט לאחור, ומתפתח לעיתים לסיפור בתוך סיפור.

נראה לי כי בחינת מרכיב הזמן כמרכיב פואטי בסיפורי שבח היא אלמנט מרכזי לתיאור הז'אנר ולהבנתו. היא מצביעה על החשיבות שיש הן לבנייה של מודל תיאורטי לצורך זה, והן על חשיבותה של פואטיקה תיאורית של הסוגה הספציפית.